

REFLEXOS DEL SAGRAT

Onze mirades al retaule d'època moderna

MARIÀ CARBONELL BUADES (dir.)
MARINA IRUELA REGINCÓS (coord.)

REFLEXOS DEL SAGRAT

Onze mirades al retaule d'època moderna

EDITORIAL SINDÉRESIS
2025

1ª edición, 2025

© Los autores

© 2025, Editorial Sindéresis

Calle Princesa, 31, planta 2, puerta 2 – 28008 Madrid, España

info@editorialsinderesis.com

www.editorialsinderesis.com

ISBN: 978-84-10120-98-3

Depósito legal: M-12994-2025

Produce: Óscar Alba Ramos

Portada: Jaume Blanquer, 1626: predella del retaule major de l'església de Montisio de Palma, detall. Foto Jaume Gual.

Correcció lingüística: Maria Lucchetti

Impreso en España / Printed in Spain

Reservado todos los derechos. De acuerdo con lo dispuesto en el código Penal, podrán ser castigados con penas de multa y privación de libertad quienes, sin la preceptiva autorización, reproduzcan o plagien, en todo o en parte, una obra literaria, artística o científica, fijada en cualquier tipo de soporte.

Aquesta publicació s'inscriu en el projecte "Reflejos de lo sagrado. El ciclo del retablo en Cataluña, del final de la Edad Media al Academicismo" (PID2020-114339GB-C22), financiado por el Programa estatal de fomento de la investigación científica y técnica de excelencia. Subprograma Estatal de Generación de Conocimiento (MCIN/AEI/501100011033).

ÍNDICE

Presentació	7-9
CARME NARVÁEZ CASES. Els promotors de retaules a la Catalunya del Renaixement: entre la devoció i el prestigi.....	11-38
JOAN BOSCH BALLBONA. Economies del retaule: iniciatives col·lectives a la Catalunya d'època moderna	39-77
ADRIÀ VÁZQUEZ VIVES. <i>La crida dels primers deixebles</i> , d'Antoni Peitavi i Miquel Verdaguer. Apunts sobre la pintura nord-catalana de la segona meitat del segle XVI.....	79-100
MAURO SALIS. Tra Penisola iberica e Penisola italiana. Retabli, polittici e altari in Sardegna tra Cinquecento e Seicento	101-125
ROSA M. CREIXELL. Devoció domèstica. Imatges i retaules en els habitatges barcelonins d'època moderna	127-155
CONCEPCIÓ BAUÇÀ DE MIRABÒ GRALLA. Capelles i retaules a l'arquitectura civil de Mallorca. La pietat domèstica al segle XVI.....	157-189
MARIÀ CARBONELL BUADES. La devoció anònima: el cas singular de l'ardiaca Miquel Sastre Palou (Palma, 1657-1732).....	191-229
MARIÀ CARBONELL BUADES. La devoció teatralitzada en el retaule mallorquí de la primera meitat del segle XVIII.....	231-261

MYRIAM FERREIRA FERNÁNDEZ. La familia Coll: unos
retablistas de Mallorca a Navarra 263-288

MARIA GARGANTÉ LLANES. El retaule barroc com a agent
transformador i com a element transformat: de l'espai
medieval a la mirada contemporània..... 289-318

FRANCESC MIRALPEIX VILAMALA. «Siendo el retablo una
superposición tardía». El dilema neobarroc i la
reconstrucció de retaules a Catalunya després
de la Guerra Civil 319-356

PRESENTACIÓ

Aquesta publicació té el seu origen en unes jornades d'estudi dedicades al retaule, una eina de comunicació formidable al servei del dogma catòlic des de la baixa edat mitjana. És un artefacte funcional, l'objectiu del qual és servir de suport a una o més imatges que volen transmetre al feligrès un missatge instructiu de caràcter teològic, doctrinal, moral, hagiogràfic o, senzillament, devot. Per extensió, anomenem retaule no només el continent, sia un emmarcament simple sia una arquitectura complexa de fusta, de pedra o de materials preciosos, sinó el conjunt que un determinat enginy o muntatge vertebrador compon amb les imatges figuratives o simbòliques que incorpora. Com és natural, es transforma amb el pas del temps i s'adapta a les necessitats culturals de cada conjuntura històrica i ideològica. Per això, tant pot tenir una condició icònica, més accentuada en els segles medievals, com esdevenir una representació narrativa, una qualitat que sobreabunda a finals de l'edat mitjana i durant tota l'època moderna, com ho exemplifica perfectament el retaule-pantalla hispà. En tot cas, el retaule conforma un sistema de signes, organitzat i jerarquitzat, fluctuant entre la imatge icònica i la narració o la "història", de manera que pot presentar estructures formals i estratègies comunicatives molt variades. El retaule transmet programes doctrinals, lliçons morals, experiències místiques, exemples de conducta i d'escarment, etc. Més difícil d'assegurar és que tingui una funció litúrgica, excepte quan acull el sagrari, sigui del tipus que sigui. En la resta de casos, la solució és com mínim ambigua. Per a la litúrgia de la missa, l'altar-taula és imprescindible i basta per si mateix, mentre que el retaule reclama la presència d'un altar, començant per l'etimologia, que ve del llatí *retrotabula*, taula posterior a l'altar. No és casual que no sigui esmentat en el missal romà, ja que per a la litúrgia de la missa és sobrer. Una altra cosa és que algunes de les seves imatges poguessin comple-

tar-ne o intensificar-ne la significació sacrificial. A més, de manera indefectible, el retaule constitueix una escenografia cultural que qualifica i transforma, poc o molt, l'espai litúrgic.

En una dimensió diferent, també és una manufactura sorgida en una circumstància sociocultural concreta que aspira a ser interpretada com una realitat artística. Sempre, però, consagrada a una veritat transcendent, invisible, inefable. Justament per aquest motiu hem titulat la publicació *Reflexos del sagrat*. El camp semàntic, la historiografia específica i les possibilitats d'anàlisi del retaule són gairebé il·limitats. És imprescindible seleccionar. Les esmentades jornades, celebrades a la Universitat Autònoma de Barcelona els dies 10 i 11 d'octubre de 2024, abordaren únicament alguns arguments concrets d'una casuística polifacètica, en el marc del projecte I+D+i *Reflejos de lo sagrado. El ciclo del retablo en Cataluña. Del final de la Edad Media al Academicismo. Tipología, función y promoción*, concedit per l'Agencia Estatal de Investigación del Ministerio de Ciencia e Innovación (PID2020-114339GB-C22). Per raons històriques, l'equip de recerca està format majoritàriament per investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona i de la Universitat de Girona, un grup que es va constituir fa gairebé trenta anys i que ha obtingut una desena de projectes estatals i un projecte Recercaixa en la seva primera convocatòria, a més d'haver estat reconegut de manera ininterrompuda per la Generalitat de Catalunya com a grup consolidat (GARB: Grup d'Art del Renaixement i del Barroc). Com és natural, els avatars habituals de la vida n'han determinat la composició. En els últims anys s'ha enriquit amb la incorporació d'investigadors de la Universitat de Barcelona, de la Université de Perpignan Via Domitia, de la Università degli Studi in Cagliari, de la Universidad de La Rioja, de la Universidad Pontificia de Comillas, del Museu Nacional d'Art de Catalunya, de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural.

En bona part, els temes que el lector trobarà en les pàgines següents són els que es van presentar a les jornades mencionades: Joan Bosch aborda la problemàtica econòmica del retaule català renaixentista; la qüestió dels promotors ha interessat Carme Narváez, pel que fa als retaules catalans cincen-
tistes, i Marià Carbonell, que tracta el cas particular de l'ardiaca Miquel Sastre; del retaule com a instrument de la devoció domèstica se n'ocupen Concepció Bauçà, per al retaule d'època moderna a Mallorca, i Rosa Creixell, que

centra la recerca en la Barcelona del mateix temps; Mauro Salis analitza les influències formals italianes i hispanes en el retaule sard al voltant del 1600, mentre que Adrià Vázquez continua la recerca iniciada en la seva tesi doctoral sobre Antoni Peitaví, un pintor actiu a la Catalunya Nord en la segona meitat del cinc-cents; Myriam Ferreira explora el tema dels viatges dels artistes i l'exemplifica en el cas concret de la família Coll, oriünda de Mallorca i activa a Navarra; en una segona aportació, Marià Carbonell s'interessa pels recursos teatrals aplicats al retaule mallorquí d'inicis del segle XVIII; Maria Garganté obre una nova línia de recerca indagant de quines maneres el retaule barroc modifica l'espai medieval; finalment, Francesc Miralpeix reflexiona sobre la fortuna del neobarroc en la retaulística catalana posterior la Guerra Civil. En resum, onze mirades al retaule d'època moderna, que és el subtítol d'aquesta publicació. Com es fàcil de comprovar, la cronologia abasta només l'època moderna, directament o indirecta. Per coherència temporal, tipològica i estilística deixem per a una futura publicació les aportacions fetes per membres del grup sobre el retaule medieval.

Marià Carbonell Buades

